

Større anmeldelser

Social kontrol i den aktuelle historieforskning

Af Kenn Tarbensen

Ingrid Markussen: *Til Skaberens Ære. Statens Tjeneste og Vor Egen Nytte. Pietistiske og kameralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet.* (Odense Universitetsforlag, 1995). 340 s., 250 kr.

Michael Bregnsbo: *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener.* (Det kongelige Bibliotek og Museum Tusulanums forlag, 1997). 464 s., 365 kr.

Carol Gold: *Educating Middle Class Daughters. Private Girls Schools in Copenhagen 1790-1820.* (Det kongelige Bibliotek og Museum Tusulanums forlag, 1996). 243 s., 250 kr.

Karin Lützen: *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørelse i 1800-tallets København.* (Hans Reitzels forlag, 1998). 455 s., 395 kr.

John T. Lauridsen: *Fra udstødte til anbragte 1500-1900. Marginalgrupperforskning i Danmark.* Specialhjælpebidrag 31. (Det kongelige Bibliotek, 1996). 78 s., 50 kr.

Denne lille buket af nye udgivelser handler alle på forskellig vis om social kontrol. Det er ganske vist noget af et Mickey Mouse-begreb, der anvendes af sociologer, historikere, antropologer og psykologer lidt i flæng. Børns socialisering, statens åbenlyse tvangsapparat mod afvigere, skjulte elementer i sund-

heds-, uddannelses- eller arbejdsmarkedspolitik, undertrykkelse af politisk opposition og meget andet er i tidens løb blevet presset ind under den paddehat. Så meget, at begrebet i dagligsproget måske slet ikke har nogen klar og gennemgående betydning.¹ Anvender vi det alligevel – og forstår begrebet i meget bred betydning – synes dansk historieforskning i disse år at levere studie efter studie, der som de ovenanførte mere eller mindre bevidst har den sociale kontrol og dens udformning som emne. En del af forklaringen på denne tendens synes at være en erkendelse af, at staten gennem de seneste 2-300 år ved indgreb, regulering og kontrol efterhånden styrer så mange sider af den enkeltes liv og adfærd, at vi i dag direkte anvender udtryk som forsørger- og formynderstat. I hvert fald præsenterer en del af den aktuelle forskning i social kontrol sig som studier i velfærdsstatens forudsætninger. For Karin Lützen handler det f.eks. om »forudsætningerne for, at vi idag tænker, som vi gør, om Kernefamilien og om, hvad det vil sige at leve Det gode Liv i en velfærdsstat« (s. 13), og Ingrid Markussen slutter med, at idéerne fra 1700-tallet levede videre efter 1814, »og indtil idag har vi været så præget af dem, så gennemdisciplinerede, at vi vanskeligt kan forestille os vor nuværende skole uden de grundlæggende idéer, som vi har arvet fra 1700-tallet« (s. 250).

Et andet fællestræk ved disse studier er en generel svag teoretisk forankring.

I et historiografisk perspektiv synes den marxistiske, teoretisk funderede historieforskning fra 1970'erne og 1980'erne at have fundet et mere afbalanceret leje i solid grundforskning i de underliggende strukturer og processer, der sikrede statsmagten bred opbakning til den bestående sociale orden. Under alle omstændigheder er mængden af studier af denne art efterhånden så stor, at der kan være grund til at overveje den samlet. Det er ikke muligt her, hvor hensigten alene er at give en præsentation af de nævnte værker, da de repræsenterer nogle af de forskellige måder, hvorpå temaet social kontrol i disse år bliver behandlet i dansk historieforskning.

Ingrid Markussen er en af dansk skolehistories frontfigurer, men hendes bogs dimensioner rækker langt ud over den snævre skolehistorie. Som titlen angiver, er emnet sammenhængen mellem stat, samfund, økonomi, religion og skolegang. Ikke så lidt af en mundfuld, men bogen er da også en forkortet og redigeret version af forfatterens doktordisputats, der blev forsvaret i Oslo i 1994. Der er tale om en særdeles fornuftig bearbejdning, hvorved dette vigtige arbejde er blevet lettere tilgængeligt, om end emnets kompleksitet fortsat stiller høje krav til læseren.

I 200-året for landboreformerne udsendte Markussen bogen *Visdommens Lænker. Studier i enevældens skole-reformer fra Reventlow til skolelov* (1988), der handlede om skolens udvikling i den 30-årige periode fra 1784, hvor landboreformernes afgørende fase indledtes, og frem til skolelovene af 1814. I centrum stod samspillet mellem landboreformer og skoleplanlægning og især skolens betydning for landbefolkningens åndelige og sociale udvikling. *Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nytte* tager effektivt tråden op ved at gå i dybden med den religiøse og

økonomiske nytænkning, der fra 1730'erne effektivt satte skole og opdragelse på statsmagtens dagsorden. Bogens idé – at belyse den betydning, som 1700-tallets religiøse og økonomiske opfattelser havde for opdragelsestænkningen og den praktiske skoleplanlægning i slutningen af århundredet (s. 12) – er et så indlysende godt udgangspunkt, at det er underligt, at det ikke er taget før nu.

Bogen er inddelt i otte veldisponerede kapitler, der alle rummer gode analyser og konklusioner. Udgangspunktet er pietismen, der i løbet af 1600-tallet voksede frem i især Tyskland med teologen Philipp Jakob Spener (1635-1705) som åndelig fader, og som lagde vægt på fromhedsliv med bibellæsning og bøn samt forsagelse af luksus og fornøjelser som dans, spil, teater m.m. I Danmark fik pietismen størst indflydelse under Christian 6.s regeringsførelse 1730-46, idet regeringen tog den pietistiske lære til sig. Med konfirmationsforordningen 1736 og skoleforordningen 1739 blev skolen gjort til statens instrument til opdragelse af befolkningen, og kirken blev statens hjælper. Med rette erindrer Markussen os dog senere om, at i 1700-tallet var stat og kirke bundet så tæt sammen, at man ikke kan tale om en stat og en kirke: »Snarere kan man tale om en stat, bygget eksplicit på den kristne lære i evangelisk-luthersk udformning, fortolket af statslige og kirkelige embedsmænd i det enevældige samfund.« (s. 238f.).

Fra en pietistisk synsvinkel skulle almueskolen ikke alene give børnene en religiøs og moralsk opdragelse, men samtidig sørge for deres samfundsmæssige socialisering. Konfirmationen blev i 1736 gjort obligatorisk, og med påbud om at ingen måtte konfirmeres, hvis de ikke kunne gøre rede for den kristelige børnelærdom, var der tale om en intensiveret ideologisk opdragelse af befolk-

ningen. Statsmagtens største trumf var uden tvivl, at man gjorde konfirmationen til en forudsætning for at kunne virke i samfundet. Var man ikke konfirmeret, kunne man ikke købe eller fæste ejendom, man kunne heller ikke blive trolovet og gift, ligesom man ikke kunne blive soldat. I stigende grad kom den religiøse oplæring også til at omfatte befolkningens forhold til det verdslige liv, og Markussen analyserer følgelig den kristelige børnelærdoms fundament: Luthers katekismus, den statsautoriserede katekismeforklaring (der skulle sikre en ensartet fortolkning af katekismen) og endelig hustavlen, der var et sæt lydighedsregler, der afsluttede Luthers lille katekismus, og som indplacede barnet i standssamfundet, i menigheden, i hjemmet, i staten – og som i det hele taget rummede normer og tanker, der gennem katekismens centrale placering i børneopdragelsen »har påvirket dansk kultur og tænkning igennem flere hundrede år« (s. 42). I første omgang gjaldt det, som Markussen afsluttende konkluderer, at pietismens stærke moralske opdragelsesprincipper »desuden kunne holde befolkningen i ro og fremme mulighederne for, at den fattige befolkning kunne holde sig fri af fattigdomsunderstøttelse fra godsejere og stat. Pietismens omfattende socialprogram med oprettelse af fattighuse, arbejdsanstalter, fattigskoler, seminarier, hospitaler, apoteker etc. tjente ikke bare den enkeltes, men også statens vel og godsejernes økonomiske interesser, og den viste herved vej for en statslig politik. Pietismen blev en idémæssig dynamo for både regent og folk.« (s. 234).

Disse forhold har været fremhævet tidligere, også af Markussen i blandt andet *Visdommens Lænker*. Det nye er sammenkædningen med de nye opfattelser inden for den økonomiske og statsteoretiske tænkning, som samlet kaldes kameralismen. Markussen beto-

ner tysk frem for fransk påvirkning i Danmark i 1700-tallet (s. 14). Merkantilismebegrebet, der især knytter sig til fransk-engelsk økonomisk tænkning, er derfor vraget til fordel for kameralismebegrebet, som Markussen finder bedre svarende til tysk (og dansk) økonomisk tænkning, da det rummer en ideologisk overbygning, blandt andet ved at være funderet i den fremherskende pietisme og ved at rumme et ideologisk helhedssyn på statens styrelse. Der er f.eks. klare ligheder mellem den pietistiske og kameralistiske opfattelse af skolens funktion i staten (s. 16). Fra omkring 1750 trængte den kameralistiske opfattelse frem i form af en øget interesse for landbrug som det samfundsbærende erhverv og dermed for bondestanden som en samfundsmæssig ressource (s. 54). Kameralismen er derfor også en nøgle til at forstå både landboreformer og skoleplanlægning i slutningen af århundredet. Fundamentet for alle samfundsmæssige fremskridt var dog den velorganiserede absolutistiske stat, hvor hver stand havde sin forudbestemte opgave: »Opdragelsens og skoleuddannelsens opgave for landbosamfundet var således ikke at forandre samfundets sociale strukturer, men at kvalificere den enkelte i husstanden og effektivisere landbrugets økonomiske muligheder til gavn for alle stænder i staten.« (s. 87).

Ét af de håndfaste resultater af denne tænkning var industriskolebevægelsen, der gjorde sig gældende i Tyskland og i Danmark fra 1780'erne. Det må fremhæves, at industribegrebet havde et andet indhold end i dag; endnu i en fremmedordbog fra 1837 anføres under *industri*: flid, næringsflid, kunstflid, driftighed, stræbsomhed. Der var altså tale om en menneskelig egenskab og dermed et alment dannelsesbegreb (s. 92) – formålet med arbejds-, industri- og spindeskoler var at oplære til selvstændig virksomhed og til virkelyst. Disse

»produktionsskoler« må vistnok betragtes som pædagogiske forsøg.

Langt større udbytte får Markussen af at se på de generelle skolepolitiske konsekvenser af kameralismens samfunds- og menneskesyn. Afsættet er en analyse af kameralisten Andreas Schyttes arbejder. Andreas Schytte (1726-77) kom som professor ved Sorø Akademi 1761-75 til at præge mange af tidens vordende embedsmænd og opinionsdannere. Johan Ludvig og Christian Ditlev Reventlow var begge elever hos Schytte 1764-66, og der er flere vidnesbyrd om, at netop Schytte øvede en betydelig indflydelse på deres tanker om landbo- og skolereformer. Schytte selv var stærkt påvirket af Veit Ludwig von Seckendorff (1626-92), der regnes for kameralismens første teoretiker, og hvis teorier var udviklet i samspil med blandt andet pietisten Philipp Jakob Spener. Schyttes hovedværk er fembindsværket *Staternes indvortes Regjering* (1773-75), men også kompendier over Schyttes forelæsninger udarbejdet netop af brødrene Reventlow er anvendt. Det er Schytte, der har formuleret bogens titel, idet han fandt, at det var den enkeltes ansvar at bruge sit liv »til Skaberens Ære, Statens Tieneste og vor egen Nytte«. Det grundlæggende opdragelsesprincip formulerede han i samme ånd sådan: »Du skal agte Statens Fordeel høiere end din egen« (s. 108), og som Markussen fremhæver, så lå der i dette »et styringsmiddel til en samfundsmæssig kontrol« (s. 240). Schyttes menneske- og samfundssyn var ideologisk set ved at være forældet, da han fremsatte det, men netop sammenkoblingen af individets ansvar, kristen trosforståelse og samfundsnyttigt arbejde forenede pietismen og kameralismen som et fælles idémæssigt afsæt for nye skoletanker. Fra pietismens moral og sociale aktiviteter var der ikke langt til filantropi og rationalistisk moralopdra-

gelse. Derfor finder man i den anden store skolereformperiode i slutningen af 1700-tallet – f.eks. hos Johan Ludvig og Christian Ditlev Reventlow – også stærke pietistiske anskuelser sammen med rationalistiske opdragelsestanker (s. 239). Ingrid Markussen slutter med at fastslå, at mange af de pietistiske og kameralistiske idéer trængte dybt ind i skoleplanlægningen, f.eks. gennem »en undervisning, hvor idealet var punktlig- hed, ro, orden og renlighed, og hvor den religiøst/moralske undervisning skulle fremme en indre disciplinering, der byggede på kærlighed til Gud, sig selv og næsten. Gennem holdningspåvirkning skulle børnene tilegne sig arbejds- etik og lære at elske regenten og fædre- landet ved at erfare styrets fortræffeligh- ed. I denne form kom idéerne fra 1700-tallet til at leve videre efter 1814.« (s. 250).

Markussens arbejde vidner om en uhyre belæsthed, der blandt andet omfatter en solid europæisk forankring både vedrørende pietismen, pædagogik og kameralisme. Hendes store styrke er klart, at hun modsat meget af den øvrige skolehistoriske forskning *tør* gå i dybden i forholdet mellem stat, samfund og skole – og mellem idéer og praksis. Den grundige analyse af det samfundsdisciplinerende sigte i kirke og skole i relation til de økonomiske og statsteoretiske opfattelser gør dette værk til et af de vigtigste bidrag i mange år om det danske samfund i 1700-tallet, og mere end det: Markussens bog er tillige et betydeligt værk om fundamentet for skolevæsenet i 1800- og 1900-tallet.

Michael Bregnsbo supplerer på fortrinlig vis Markussen ved at sætte fokus på præsteskabet. Præsterne var enevældens repræsentanter og talsmænd ude i sognene, og de påvirkede ikke alene børns og unges opdragelse gennem skolegang og konfirmation, de havde også stor

indflydelse på de voksnes tænkemåde. Bregnsbos bog er en politisk-idéhistorisk analyse af prædikener »på brugerniveau«: en undersøgelse af danske præsters deltagelse i den offentlige opinionsdannelse vedrørende samfundsordenen og statsmagten ved hjælp af deres trykte prædikener i tiden 1750-1848 (s. 11, 329). Til det formål har Bregnsbo fremdraget og læst ikke mindre end 1.431 trykte prædikener fra perioden. I bogen, der med mindre ændringer er identisk med hans ph.d.-afhandling fra 1994, fremlægges resultatet af dette møjsommelige og flittige arbejde. Selve idéen med at bruge prædikener som kilder til samfunds- og idéhistorie forekommer umiddelbart meget snæver, men de kritiske forbehold bliver stort set gjort til skamme. Under læsningen udfolder de større perspektiver og de gode pointer sig sikkert og klart. Ingen, der interesserer sig for perioden, bør undlade at læse Bregnsbos bog.

Prædikenerne var et af datidens centrale massemedier, og præsterne var en af de vigtigste formidlere af viden og information mellem lokalsamfundet og den vide verden, mellem magthavere og undersåtter (s. 12). Præstens råderum var da også indskrænket og under kontrol. I bogens I. del, der indeholder en række gode introduktioner, bliver blandt andet dette emne berørt. Prædikenes indhold var blandt andet bestemt i kirkeritualet fra 1685. Præsterne skulle holde sig til de lovbestemte tekster og ikke være for vidtløftige. De måtte ikke komme ind på statssager eller andet, der angik kongens regering, tværtimod skulle de opfordre til lydighed mod kongens bud og befalinger. Og der skulle altid afsluttes med bønner for Guds ords fremgang, kongen og det kongelige hus og »den almindelige Nødtørft«. Fra prædikestolen skulle præsten i starten af 1800-tallet også oplæse eller referere nye forordninger, mens andre lov-

bestemmelser skulle gentages, f.eks. om begrænsninger i overdådighed, påmindelser til forældre, værger og husbønder om at sørge for deres børns skolegang, opfordringer til unge bønderkarle om villig indskrivning til soldatertjeneste, opfordringer til at købe indenlandske varer og lignende (s. 53-57).

Et andet vigtigt emne i indledningen er et kapitel om »Menighedstilstandene«. Udgangspunktet er her Christian 6.s forordning fra 1735 om blandt andet tvungen kirkegang under trussel om bødestraf og gabestok. Alligevel var det også dengang så som så med kirkegængernes antal, i 1773 nævnes 25-35% på helligdage og kun omkring 10% på normale søndage. Trods »et par modererende bemærkninger« rokker dette utvetydigt ved opfattelsen af prædikenerne som den tids massemedier!

Endelig må nævnes et fint kapitel om skiftende tiders prædikekunst – udviklingen i de virkemidler, som præsten efter de herskende religiøse idealer burde tage i anvendelse for at vinde menighedens gehør. Under pietismen skulle tilhørerne helst personligt gribes og religiøst omvendes. Erik Pontoppidan, den tids prædikenteoretiker, tillagde det f.eks. stor betydning ved formaninger, at enhver – bonde, borger eller herremand – følte sig personlig ramt (s. 59). I oplysningstiden måtte præsterne forklare og forsvare kristendommen over for skeptikere, tvivlere og spottere. I sin bog *Den geistlige Talekunst* (1775) plæderede hofpræsten Christian Bastholm for klare, korte, velstrukturerede og interessante prædikener, så budskabet »gik ind«, uden at tilhørerne kedede sig. Selve formen var af stor betydning, ifølge Bastholm skulle præsten bestige prædikestolen med nedslæde øjne for at udvise undseelse, han skulle tælle til fire ved hvert punktum for ikke at tale for hurtigt, og var emnet sørgeligt, skulle han gerne fælde en tåre (s. 61f.).

I præsternes prædikener lød der som påbudt gennem hele perioden formaninger til undersåtter og undergivne om at vise lydighed over for øvrighed og husbond (s. 329). I revolutionsårene og årtier derefter lovpriste præsterne »den danske vej«. I det danske samfund foregik forandringer fredeligt i bedste forståelse mellem konge og undersåtter, og kongen var ikke en krigerkonge, men en fredelskende landsfader. Ifølge præster var det fredelige danske kongedømme en langt bedre løsning end noget revolutionært eller demokratisk regime (s. 268). Da der efter freden i Kiel i 1814 bredte sig megen bitterhed og misstemning mod kongen, trøstede kapellanen i Århus Domkirke f.eks. de mange, der havde ydet store ofre og lidt mange afsavn under krigen. Fra prædikestolen fik menigheden forklaret nødvendigheden af fredsslutningen, og det store tab, Danmark havde lidt ved afståelsen af Norge, skulle genoprettes ved en moralsk, borgerlig og religiøs dyrkelse, hed det (s. 272).

Bregnsbo finder, at den demonstrative lovprisning af »den danske vej« – udtrykket er C.F. Allens – »kunne tyde på en udbredt frygt i de herskende kredse for socialrevolutionære tendenser også i Danmark, som man søgte at besværges og imødegå... Oprør og omvæltning i udlandet og social uro herhjemme kan tænkes at ligge bag de mange opfordringer til at vise lydighed over for og glæde ved den danske regering.« (s. 330).

Undersøgelsen viser i sin helhed, at præsteskabet i helt overvejende grad var systemstøtter og altovervejende prædikede som sådanne. Det hindrede ikke præsterne i at være på højde med den offentlige mening, fra 1830'erne tilkendegav mange af præsterne f.eks. mere eller mindre direkte, at de anså enevælden for udlevet. Bregnsbo fremhæver i afslutningen, at overgangen til en ny

statsform i 1848 på denne baggrund slet ikke forekommer så brat endda (s. 328).

Kun en enkelt lille bemærkning skal tilfalde Bregnsbos uhyre samvittighedsfulde arbejde. I omtalen af dr. Dampesagen (s. 44, 277) henvises der til J.C. Johansens artikel i *Historisk Tidsskrift* 1894-95. Det er en stærkt tendentiøs artikel, som Michael Helm i sin aldeles glimrende bog *Det kvalte demokrati. Guldalderens glemte systemkritikere* (1986) har gjort op med. Denne bog er skammeligt oversat – også af Bregnsbo.

Den amerikanske historiker *Carol Gold*, der er professor ved *University of Alaska Fairbanks*, fattede i starten af 1970'erne en særegen interesse for de københavnske middelklassedøtres skolegang omkring år 1800 (for tidligere delstudier, se Birgitte Possing: *Viljens styrke* (1992), s. 606). Det er således den fuldmodne frugt af et mangeårigt arbejde, der nu er blevet fremlagt i bogen *Educating Middle Class Daughters*.

Carol Golds forskning baserede sig på, at de private pigeskoler kun var stedmoderligt behandlet i historieforskningen. Som med mange andre emner skyldes det blandt andet nogle få samtidige opinionsdanneres negative indstilling. I et meget spillet skuespil, *Aprilsnarrene* fra 1826, satiriserede Johan Ludvig Heiberg f.eks. over disse latterlige pigeinstitutter og deres stygge lærerinder, Heiberg kaldte dem hånligt for enkefru Bittermandel og jomfru Trumfmeier. De sank da også ned i glemslen.

Det er Carol Golds store fortjeneste at have gravet disse skoler frem i lyset igen. Mindst 210 kvindelige skoleholdere virkede i København mellem 1790 og 1817 (s. 59). Et meget stort kildemateriale er fremdraget, gennemgået og analyseret på kryds og tværs. Analyserne er stramt snøret ind omkring skolerne, stifterne og lærerne, undervisningens form og indhold samt pigerne og

deres forældre. Især skole-, kvinde- og socialhistorikere kan derfor hente mange solide detaljer og perspektiver i bogen.

Det kvindepolitiske og -historiske gennembrud i 1970'erne var tillige en vigtig inspirationskilde for Carol Gold. Kvindernes historiske socialiseringsproces måtte erkendes, før lænkerne kunne brydes. Et videre sigte er følgelig »to begin to create an understanding of the socialization of girls at the time« (s. 13). Gold er sig helt bevidst, at skolerne ikke var det eneste element i socialiseringsprocessen, men hun har den gode pointe, at pigeskolerne som privatskoler ledet eller i det mindste valgt af forældrene bragte hjem og skole tættere på hinanden. Under alle omstændigheder bidrager bogen ved interessen for socialiseringen af middelklassedøtrene til studierne i social kontrol. Mest indgående har Carol Gold arbejdet med Døttreskolen af 1791 og Det søsterlige Velgjørheds Selskabs skole i tiden 1790-1820. I denne korte periode forandres gradvist forestillingen om kvindens rolle i familien og derfor også undervisningens indhold. Fra at have bistået manden med praktiske gøremål som f.eks. brevskrivning og regnskab skulle hun i stigende grad være den kærlige, opofrende moder og hustru; vi ser altså det fremvoksende borgerskabs kvindeideal med vægt på de fire kardinaldyder: fromhed, renhed, underdanighed og huslighed. »Losing her practical role, she now took on an ornamental role instead«, siger Carol Gold (s. 42).

Med dette skifte fra medhjælpende hustru til hjemmegående husmoder er vi fremme ved kernefamilien og dermed Karin Lützens studie *Byen tæmmes*. Bogen fokuserer på middelklassen i København i tidsrummet 1830-95. Det sker ud fra den antagelse, at netop middelklassen – efter at have opkastet sig til

nationens kerne i 1830'erne – lod sine klassebestemte forestillinger om *Det gode Liv* og *Kernefamilien* præge alle offentlige og private tiltag i byen. Mange af disse forestillinger er, ifølge Lützen, fundamentet under den moderne velfærdsstat.

Karin Lützens overordnede tilgang til emnet er *hard core* kønspolitik, der kan virke så tendentiøs, at ethvert håb om redelig forskning forlods synes fortabt. Den omdiskuterede lov om kunstig befrugtning fra 1997 (der forbød enlige kvinder og kvinder i lesbiske parforhold at blive kunstigt befrugtet) kalder Lützen »den døende kernefamilies sidste krampetrækninger, for selv om virkeligheden ser ganske anderledes ud end forestillingen om den, så fastholder velfærdsstaten, at et barn bør komme til verden i en kernefamilie« (s. 19). Dette er Karin Lützen imod. Hun har tidligere været med til at påvise homoseksualitet som en historisk konstruktion – et klinisk, lægevidenskabeligt fænomen. Men derved er heteroseksualitet blevet stående tilbage som naturlighedens moder. Dette er Karin Lützen også imod. Derfor bør også heteroseksualitet dekonstrueres, så meget desto mere som Lützen finder, at denne også er et klinisk fænomen, der tilmed er konstrueret efter homoseksualitet, nemlig som en modsætning, for homoseksualitet kunne ikke være en afvigelse, hvis der ikke var noget at afvige fra (s. 23). Den nævnte bestemmelse i loven om kunstig befrugtning skyldes dog ikke en idealisering af heteroseksualitet, men af kernefamilien, og derved blev homoseksualitets modsætning ikke heteroseksualitet, men kernefamilien. For at dekonstruere heteroseksualiteten, må man gribe fat i idealiseringen af kernefamilien. Karin Lützens mission bliver derfor at afdække rødderne til denne idealisering af middelklassens selvforståelse og familieform.

Dette postmodernistiske cirkus kunne let få læserne til at lukke bogen straks efter indledningen. Men det vil være synd og skam. Bogens skildring af Københavns udvikling til en storby er nok noget nær det bedste, der er skrevet om emnet i mange år.

I en introduktion til den politiske udvikling definerer Lützen først middelstanden »som den danske Nations Kjærne«. I dag vil vi nok tale om middelklassen eller (små)borgerskabet, men Lützen fastholder betegnelsen middelstanden, fordi den selv omtalte sig sådan. Den bestod af velhavende købmænd, håndværksmestre, embedsmænd, officerer, præster og lærere – en økonomisk uensartet gruppe, der forenedes i den opfattelse, at det var dem, der bar landets fremtid. Følgelig var det også dem, hvis selvforståelse og familieform andre klasser burde stræbe efter, og som middelklassen netop gennem sociale reformer og privat velgørenhed derfor søgte at udbrede. Netop i den private velgørenhed fremhævede middelstanden igen og igen sin egen familieform som både frelsende og forbedrende (og heri ser Lützen så konstruktionen af kernefamilien som ideal).

Herefter går det vildt afsted. Næsten stakåndet hales vi gennem de snavsede gader fyldte med råddent vand og mudder og med manglende brædder over rendestenerenes stillestående slam. Brolægningen er elendig, gadebelysningen mangelfuld, latringruberne stinker, og det vrimler med larmende pøbel, gadehandlere, dagdrivere, ludere og uartige unger, kort sagt »Kjøbenhavn er en meget skiden Bye«. Læserne tages også med i omnibusser og fra 1863 i sporvogne, i Tivoli og på kaffehuse og i dansesaloner, og ser på butiksvinduer i Østergade og Købmagergade – alt det nye, der også gjorde København til en storby med masser af muligheder, underholdning, adspredelser og dynamik,

men altså også med skidt og stank og fysiske og mentale fordærv.

At København var »en meget skiden Bye«, var ikke noget nyt, selv om problemerne voksede i takt med byens udvikling fra 100.000 til 358.000 indbyggere i løbet af 1800-tallet. Det nye var de måder, som den nu samfundsbærende middelstand reagerede på. Med sin gode sans for det udtrykfulde nævner Lützen blandt andet, at middelstanden tilegnede sig *byblikket*, der så alt uden at stirre og have øjenkontakt med andre i byens liv – det var kun de lavere klasser, der gloede – men også at prisen for det hæsblæsende byliv var nye sygdomme som nervesvækkelse, agorafobi og andre angstfobier. Men Lützens vigtige pointe er, at netop *hjemmet* skabtes som byens antagonisme: Byen stod for det funklende, farlige og frigørende i modsætning til det trygge hjem med dets lune og fredelige kakkelovnskrog. Ofte taltes om »Hjemmenes Opløsning« og »Familiens Sammenbrud«, men ikke desto mindre blev det middelstanden magtpåliggende at få de lavere klasser til at indrette sig ligesådan. Det nye i 1800-tallet var jo nemlig også, at middelstanden begyndte at beklage sig i skrift og tale over »den skidne Bye«, ja mere end det: Den begyndte også at gøre noget ved det. Både offentlige tiltag og privat velgørenhed er genstand for indgående studier i Karin Lützens bog, der i det hele fremstår som en overordentlig kompetent skildring af middelstandens måder at forholde sig til den nye sociale virkelighed på, der især i tiden efter 1850 tog form. Ses bort fra Karin Lützens agitatoriske udskejelser er hendes bog et frisk og inspirerende arbejde om, hvordan den nye middelklasse erobrer den sociale kontrol i den nye storbysocialitet.

Udviklingen i samfundets behandling af marginalgrupper i Danmark er emnet

for en lille, men overordentlig nyttig forskningsoversigt, som *John T. Lauridsen* første gang publicerede i 1984. Den er nu ikke blot udvidet og ajourført, men også gjort let tilgængelig i Det kongelige Biblioteks række af »specialhjælpemidler«. Modsat andre af disse er der tale om en forskningsoversigt, der henvender sig til et meget bredt publikum. Foruden forskere og studerende er den overordentlig nyttig for enhver, der underviser i dansk historie eller i social- og sundhedsforhold. Oversigten består især af kyndige gennemgange af litteraturen om tre perioder: 1536-1740 (*Tålte, forviste eller udstødte*), 1740-1850 (*Indespøring og arbejde*) og 1850-1950 (*Udskillelse og anbringelse*). Tidsrummet spænder altså fra det udviklede feudale samfund til den moderne socialstat, men oversigten rummer tillige en del henvisninger til den internationale teoretiske litteratur. Hvad enten emnet er fattige, prostituerede, kriminelle, sindssyge, tiggere, vagabonder, gamle, syge, forældreløse børn eller ugifte mødre, er

Lauridsens oversigt en bibliografisk vejledning, der bør konsulteres. Alene de omtrent 400 referencer er et værdifuldt hjælpemiddel i forskning og undervisning, men Lauridsen trækker også de lange linjer i håndteringen af alle de grupper, der ikke har kunnet sikre sig en eksistens inden for det givne samfundssystem eller er kommet på kant med dets normer, forestillinger og retsregler.

De ovennævnte værker repræsenterer nok en tendens til at beskæftige sig med social kontrol i bred forstand, men det er slående, at den periodiske afgrænsning er tiden ca. 1700 til 1900. Den store udfordring for historieforskningen må være at få ført denne vigtige forskning op i det århundrede, vi snart forlader.

1. Jf. Stanley Cohen, *Visions of Social Control* (Cambridge 1985), der ret symptomatisk forelå i dansk oversættelse i 1997 med titlen *Den sociale kontrols nye former* (København 1997).

Døden i barndommen

Af Gerda Bonderup

Anne Løkke: *Døden i barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800-1920*. (Gyldendal, 1998). 568 s., 350 kr.

Det er et imponerende værk. Det er gennemreflekteret, det er baseret på overordentlig grundige kildestudier og en omhyggelig kildebearbejdning, og det viser Anne Løkkens strålende overblik over det særdeles omfangsrige stof. Og

så strutter disputatsen af forfatterens glæde over sit emne. – Det var indgangsfanfaren til anmeldelsen af dette massive bidrag til dansk socialhistorie og humanistisk sundhedsforskning.

Anne Løkke har sat sig for at beskrive og analysere de processer, der »flyttede døden i barndommen fra Guds og skæbnens ansvarsområde til statens, lægens og moderens« (s. 14), samt »at bidrage til forståelsen af mortalitetstransitionen [faldet i dødeligheden pr. 1000